

UDK: 255 (Dalmacija)
Pregledni rad

IZVORI I LITERATURA O BRATOVŠTINAMA U DALMACIJI OD SREDNJEG VIJEKA DO PADA MLETAČKE REPUBLIKE

Lovorka ĆORALIĆ, Zagreb

Bratovštine (braštine, bratstva, bratije, skule; lat. confraternitates, fraternalia, scholae) kršćanske su organizacije vjernika koje su se od ranoga srednjeg vijeka pojavljivale u različitim oblicima, ali gotovo uvijek radi njegovanja pobožnosti, humanitarnosti i zaštite članstva. Tijekom kasnoga srednjeg vijeka socijalnu zaštitu članstva preuzele su u dalmatinskim gradovima profesionalne ili staleške bratovštine, dok su u sjevernoj Hrvatskoj, po uzoru na Zapadnu i Srednju Evropu, njihovu funkciju preuzeli cehovi.

Proučavanje nastanka, razvoja i djelovanja bratovština u dalmatinskim gradovima, njihova povezanost s crkvenim ustanovama, obrtnim korporacijama te pojedinim društvenim slojevima sastavni je dio političke, ekonomske, crkvene i kulturne povijesti gradova tijekom srednjovjekovnoga povijesnog razvoja. Socijalna i profesionalna struktura članstva, ekonomska podloga rada, unutrašnje ustrojstvo i međusobni odnosi bratima na osnovi statutarnih propisa, odnos s ostalim bratovštinama i bratovštinama ostalih dalmatinskih gradova, kao i izuzetna uloga u kulturnoj povijesti gradova u kojima djeluju, samo su dio problematike koji je zastupljen u radovima historičara, povjesničara umjetnosti, kazališta i književnosti. Međutim, premda radovi u kojima nailazimo na spomenutu problematiku datiraju još iz kraja prošlog stoljeća, ipak do danas ne raspolažemo nijednim djelom koje bi sintetski obuhvatilo različite vidove djelovanja dalmatinskih bratovština kroz povijest. Ovaj rad stoga ima za cilj prikazati izvore i literaturu u kojima se, više ili manje iscrpno, nalaze podaci o djelovanju bratovština u gradovima Dalmacije od njihovih prvih spomena u izvorima do kraja mletačke uprave 1797. godine.

Izvori

Ne postoji nijedna zbirka objavljenih izvora u kojoj bi bila sakupljena građa koja se pretežno odnosi na bratovštine, te stoga izvorne podatke o njima nalazimo sporadično sakupljene u različitim zbirkama izvora iz hrvatske povijesti. Od zbirki izvora u kojima je sakupljena građa za cjelokupan prostor Hrvatske, vrijedi spo-

menuti ediciju *Diplomatički zbornik*,¹ a za prostor Dalmacije Ljubićeve zbirke *Listine o odnošajih između Južnoga Slavenstva i Mletačke Republike*² i *Commissiones et relationes Venetae*.³ Od objavljene građe za pojedine gradove Dalmacije za zadarsko područje vrijedi istaknuti zbirke *Spisi zadarskih bilježnika (I–III)*,⁴ *Miscellanea (I, II–IV)*,⁵ te *Zadarski katastik*.⁶ Za bratovštine Šibenika kao izvor može poslužiti zbirka *Spisi kancelarije šibenskog kneza Fantina de Cha de Pesaro 1441–1443*.⁷ O trogirskim bratovštinama podatke nalazimo u zbirci M. Barade *Trogirski spomenici*,⁸ dok se u statutu grada iz 1332. nalaze odrede kojima se propisuje djelovanje Bratovštine Svetog Duha te udruženja postolara i kočara.⁹ Premda su u Dubrovniku djelovale brojne bratovštine, u objavljenim spisima dubrovačke kancelarije nailazimo samo na Bratovštinu sv. Stjepana.¹⁰ Vrijedan izvor za poznavanje crkvenih prilika u Dubrovniku predstavlja spis Filipa de Diversisa *Opis Dubrovnika*,¹¹ u kojem se opisuje procesija gradom na dan sv. Vlaha, a u kojoj sudjeluju i gradske nabožne i korporativne organizacije. Na kraju kratkog pregleda izvora o dalmatinskim bratovštinama potrebno je napomenuti da je dio izvorne građe koja se odnosi isključivo na njihov rad i unutrašnje ustrojstvo (statuti, matrikule, opute i sl.) objavljen kao prilog brojnih historiografskih radova, o kojima će u sljedećem poglavlju biti više riječi.

Literatura

Premda ne postoji nijedno djelo koje bi se bavilo poviješću bratovština dalmatinskih gradova kroz stoljeća, raspoložemo s većim brojem pojedinačni priloga u kojima se najčešće obrađuju religiozni, društveni, gospodarski i kulturno-umjetnički vidovi njihova djelovanja u pojedinim središtima. Očito je pritom da je prisutnost bratovština u nekim gradovima (Zadar, Šibenik, Split, Dubrovnik) prilično dobro obrađene s brojnih vidova njihova djelovanja, dok su bratovštine drugih gradova, napose srednjojodalmatinskog otočja, tek neznatno zastupljene u njihovim povijesnim monografijama.

Enciklopedijskim tekstovima u *Hrvatskoj enciklopediji*¹² i *Enciklopedij Jugoslavije*¹³ dat je opći prikaz djelovanja bratovština u Dalmaciji. Ukratko je ukazano na

- 1 T. SMIČIKLAS, *Codex diplomaticus regni Croatiae. Dalmatiae et Slavoniae*, JAZU, sv. II–XVIII. Zagreb, 1904–1990.
- 2 Sv. I–X. *Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium* (dalje: MSHSM), vol. I–V, IX, XII, XVII, XXI, XXII, JAZU, Zagreb, 1868–1891.
- 3 Sv. I–III, MSHSM, vol. VI, VIII, XI, JAZU, Zagreb, 1878–1880; nastavio G. Novak, sv. IV–VII, MSHSM, vol. XLVII–L, JAZU, Zagreb, 1965–1972.
- 4 M. ZJAČIĆ, *Spisi zadarskih bilježnika Henrika i Creste Tarallo 1279–1308*, Zadar, 1959; M. ZJAČIĆ – J. STIPIŠIĆ, *Spisi zadarskih bilježnika Ivana Qualis, Nikole pok. Ivana, Gerarda iz Padue, 1296... 1337*, Zadar, 1969; J. Stipišić, *Spisi zadarskog bilježnika Franje Manfreda de Surdis iz Piacenze 1349–1350*, Zadar, 1977.
- 5 *Miscellanea*, izdanje Državno arhiva u Zadru, sv. I, Zadar, 1950, sv. II–IV, Zadar, 1950–54.
- 6 S. ANTOLJAK, *Zadarski katastik XV stoljeća*, Starine, knj. 42, Zagreb, 1949, str. 371–417.
- 7 *Povijesni spomenici Šibenika i njegova kotara*, sv. III, Šibenik, 1989.
- 8 Sv. I/1–I/2, MSHSM, vol. XLIV–XLV, JAZU, Zagreb, 1948–1950.
- 9 *Statut grada Trogira*, Split, 1988, st. 155, 215–218, 290–292.
- 10 G. ČREMOŠNIK, *Spisi dubrovačke kancelarije*, sv. I, Zagreb, 1951; J. LUČIĆ, *Spisi dubrovačke kancelarije*, sv. II, Zagreb, 1984, sv. III, Zagreb, 1988.
- 11 *Dubrovnik*, god. II (XVI), Dubrovnik, 1973, br. 3, str. 43–46.
- 12 Sv. III, 1942, str. 247–252.
- 13 Sv. II, ²1982, str. 408–411.

problem diferenciranja u bratovštinama s obzirom na stalešku pripadnost i profesionalni sastav, humanitarno-karitativni rad, posebne vrste bratovština (flagelanti, bratovštine posvećene aznims vecima i kultovima, korporacije pojedinih obrta i sl.) te proces krize i gašenja mnogih bratovština nakon ukidanja isusovačkog reda i dolaska francuske uprave u Dalmaciji. Bratovštine pomoraca, brodograditelja i kalafata prikazane su u *Pomorskoj enciklopediji*,¹⁴ dok su udruženja umjetnika i njihovi radovi ukratko predstavljeni u *Likovnoj enciklopediji Jugoslavije*.¹⁵

U sintezi *Historija naroda Jugoslavije* djelovanje bratovština svedeno je na usputno ukazivanje ekonomske podloge njihovih nositelja i isticanje mletačke politike favoriziranja bratovština kao protuteže plemićkim vijećima.¹⁶ Premda je težište opisa bratovštine u sintezi *Prošlost Dalmacije* G. Novakā također na socijalnoj strukturi članstva, autor dodiruje i problematiku karitativnog rada, udjela u crkvenom životu i njegovanja crkvenih prikazanja na hrvatskom jeziku.¹⁷ Nedavno izišla monografija I. Pederina *Mletačka uprava, privreda i politika u Dalmaciji (1409–1797)*¹⁸ ukratko prikazuje djelovanje bratovština u nekim gradovima (Zadar, Korčula, Split), posvećujući posebno pažnju njihovoj unutrašnjoj organizaciji i mletačkoj politici sprem njihova djelovanja. Posljednjim desetljećem djelovanja bratovština pod mletačkom upravom bavi se Š. Perčić u radu *Dalmacija uoči pada Mletačke Republike*, prikazujući uglavnom nastojanja strukovnih društava da strogim propisima steknu monopol nad proizvodnjom.¹⁹

Od raspave koje se bave poviješću Dalmacije u srednjem vijeku vrijedi spomenuti prilog T. Raukara *Komunalna društva u Dalmaciji u XIV stoljeću*²⁰ u kojem se ukazuje na ulogu bratovština u sustavu osiguravanja socijalne sigurnosti sanovnika gradova.

Važan izvor proučavanja dalmatinskih bratovština predstavlja sinteza I. Ostojića *Benediktinci u Hrvatskoj*²¹ u kojoj autor ukazuje na vezu bratovština nekih gradova s benediktinskim opatijama. Općenito djelovanje bratovština tema je rada G. Gelcicha *Le confraternite laiche in Dalmazia*,²² dok se M. M. Frejdemberg u maniri tradicionalne ruske historiografije zadržava na socijalnom i ekonomskom vidu njihova postojanja.²³ B. Migotti ukazuje na kontinuitet kasnoantičkih vjerskih i obrtničkih organizacija u srednjem vijeku,²⁴ a utjecaj flagelantskog pokreta na bratovštine u Zadru, Korčuli, Dubrovniku i Kotoru prikazuje N. Đivanović u radu *Flagelanti u našem primorju*.²⁵ Pravni elementi u statutima bratovština tema su više radova R. Strohala,²⁶ dok F. Fancev u djelu *Hrvatska crkvena prikaza-*

14 Sv. I, 1972, str. 435, 579; sv. VII, 1985, str. 103.

15 Sv. I, 1984, str. 222–223.

16 Sv. I, Zagreb, 1953, str. 646–647; sv. II, Zagreb, 1959, str. 229–230, 263–264, 1218.

17 Sv. II, Zagreb, 1944, str. 250–252.

18 *Dubrovnik 1990*, str. 54–55, 66–67, 90, 99, 166–167, 186.

19 *Zagreb 1980*, str. 85, 87–88.

20 *Historijski zbornik* (dalje: HZ), god XXXIII–XXXV, 1980/81, str. 196–197.

21 Sv. II, Split, 1984, str. 46, 291, 458, 477, 481, 483, 507.

22 *Programa del scuola nautica di Ragusa*, 1884–85.

23 *Korporaciji remeslennikov v srednevekovom dalmatinskom gorode*. Problemy socialnoj strukturi i ideologii srednevekovogo obščestva. Vyp sv. I. Leningrad, 1974, str. 29–44.

24 *Antički kolegiji i srednjovjekovne bratovštine*. Prilog proučavanju kontinuiteta dalmatinskih srednjovjekovnih gradova. Starohrvatska prosvjeta (dalje: SHP), III S., sv. XVI, Split, 1986, str. 177–186.

25 *Glasnik skopskog naučnog društva*, knj. VII–VIII, Skoplje, 1930, br. 3–4, str. 193–197.

26 *Hrvatskim jezikom pisana pravila nekih bratstava u Dalmaciji*. Mjesečnik pravničkog društva (dalje: MPD), god. XL, 1914, sv. 1, str. 29–36, 103–116; *Pravna povijest dalmatin-*

nja²⁷ i F. S. Perillo u istoimenom djelu²⁸ ukazuju na bratovštine kao nositelje hrvatskih pučkih crkveni prikazaja. Ista problematika, s iscrpnim osvrtom na osobine jezika i pisama bratimskih statuta i knjiga, zastupljena je u sintezi *Povijest hrvatske književnosti* (II).²⁹

Djelovanje bratovština zastupljeno je u brojnim monografijama i pojedinačnim radovima o povijesti i kulturi dalmatinskih gradova. U nekim je radovima prisutnost bratovština svedena samo na puko nabranje i određivanje vremena postojanja, dok se dio priloga odlikuje studioznijim pristupom. Pojava bratovština u dalmatinskim selima pritom je krajnje zapostavljena, tako da se većina radova odnosi na udruženja vezana uz gradska središta.

U monografijama V. Brusić *Otok Rab*³⁰ i I. Pederina *Rab u osvit humanizma i renesanse*³¹ uglavnom su navedeni osnovni podaci o imenu, smještaju i kronološkom djelovanju pojedinih bratovština, pri čemu se I. Pederin nešto više osvrće na njihovu povezanost s crkvenim i samostanskim ustanovama. U adu *La mariogola della confraternita di Sant Eufemia di Arbo* G. Praga³² isključivo opisuje djelovanje Bratovštine sv. Eufemije.

Zadarske bratovštine bile su tijekom jednostoljetnog razvoja historiografije predmetom mnogih sintetskih i pojedinačnih priloga. U sintezi *Storia della citta di Zara dei tempi piu remoti sino al MDCCCXV compilata sulle fonti* (I) v. Brnelli³³ u poglavlju o unutrašnjem životu grada ukratko navodi i djelovanje ondašnjih bratovština, dok se A. de Benvenuti u pregledu povijesti Zadra od 1409. do 1797. osvrće i na rad zajednice građana i pučana (Universita cittadini e popoli) i njihov odnos prema mletačkoj politici.³⁴ Suvremene sinteze N. Klaić – I. Petricioli *Zadar u srednjem vijeku*³⁵ i T. Raukar – I. Petricioli – F. Švelec – S. Peričić *Zadar pod mletačkom upravom*³⁶ mnogo su iscrpnije i tematski svestranije u svojim osvrtima na djelovanje bratovština od prvih spomena do kraja 18. stoljeća. Navodeći najvažnije nabožne i obrtničke organizacije, autori su na osnovi izvorne građe prikazali njihovu političku aktivnost u različitim razdobljima zadarske povijesti, unutrašnje ustrojstvo, sastav članstva, karitativno-religiozni rad, ekonomsku podlogu te kulturno-umjetnički vid djelovanja. Crkvena povijest Zadra i okolice iscrpno je obrađen u djelu C. F. Bianchija *Zara Christiana* (I–II).³⁷ Autor navodi niz bratovština koje su se ovdje javljale tijekom stoljeća, navodeći brojne izvorno utemeljene podatke o imenima njihovih gastalda i članova, opisujući povezanost s crkva-

---

skih gradova, sv. I, Zagreb, 1913, str. 218–242; *Izvjeshće o mojem naučnom putovanju u Dalmaciji mjeseca kolovoza i rujna 1913*, Ljetopis JAZU, knj. 27, 1913, str. 131–181.

27 Zagreb 1932, str. 13–14.

28 *Hrvatska crkvena prikazanja*, Split, 1978, str. 72–73.

29 Zagreb 1975, str. 398–404.

30 Zagreb 1926, str. 93.

31 *Rab* 1989, str. 43–45.

32 *Archivio storico per la Dalmazia* (dalje: ASpD), god. VII, vol. XIV, fasc. 80, Roma, 1932, str. 386–391.

33 *Trieste* 1974, str. 557; usporedi i rad istog autora *Di alcune confraternite della citta di Zara*, Il Dalmata, br. 57–63, Zadar, 1889.

34 *Storia di Zara dal 1409. al 1797*, Milano, 1944, str. 207–208.

35 *Prošlost Zadra*, sv. II, Zadar, 1976, str. 480–486.

36 *Isto*, sv. III, Zadar, 1987, str. 110–112, 119, 142, 166–168, 295, 399, 479, 487–488, 526, 551.

37 Sv. I, Zara, 1877, str. 485–518; sv. II, Zara, 1880. U drugom svesku bratovštine se spominju prilikom prikazivanja crkvenog života zadarskih sela, te podatke o njima nalazimo na gotovo svakoj stranici.

ma, samostanima i obrtničkim zanimanja, te ukazujući na ekonomski i kulturni značaj njihovih zaklada. U nekoliko radova kojim se bave ekonomskom poviješću Zadra ukratko je prikazan i rad bratovština. Tako A. Teja u prilogu *Aspetti della vita economica di Zara dal 1289 al 1409*,³⁸ i A. Piasevoli u radu *Fragmenti iz ekonomskog života Zadra od 13. do 18. stoljeća*³⁹ ukazuju na gospodarski vid djelovanja bratovština, dok se T. Raukar u studiji *Zadar u XV stoljeću*⁴⁰ osvrće i na društvenu i socijalnu pozadinu bratovština, analizirajući napose slojevitost njihova odnosa spram mletačke politike i plemićkog vijeća.

Premda obuhvaćaju zadarsku povijest u kratkom odsječku na prijelazu 15. u 16. stoljeće, G. Praga u radu *Zara nell Rinascimento*⁴¹ i I. Petricioli u prilogu *Zadar na prijelomu XV i XVI stoljeća*⁴² ukratko prikazuju djelovanje većine bratovština, napose se zadržavajući na zajednici građana i pučana i mističnim elementima u Bratovštini sv. Silvestra. U djelu C. Fiskovića *Zadarski sredovječni majstori*⁴³ autor objavljuje više podataka o radu pojedinih majstora po narudžbama bratovština zadarskog područja, dok se M. Novak-Sambrailo u prilogu *Plemići, građani i pučani u Zadru (XV–XVIII st.)*⁴⁴ napose osvrće na Bratovštinu sv. Jakova Galicijskog kao nositelja interesa pučana u sukobu s plemićima.

Raspolažemo i s više radova u kojima se zadarske bratovštine pojedinačno obrađuju. Kronologiju zadarskih bratovština dao je V. Cvitanović u radu *Bratovštine grada Zadra*.⁴⁵ Ukratko opisujući povijest djelovanja svake od bratovština, autor je prikazao i njovu humanitarnu ulogu, političko djelovanje, ekonomsku podlogu, sastav i brojnost članstva, crkvena sjedišta i običaje u povodu crkvenih blagdana. Sadržaj matrikule bratovštine mornara i ribara analizirao V. Bruunelli,⁴⁶ dok je djelovanje Bratovštine sv. Marka, napose u odnosu na mletačku politiku, predmet istraživanja G. Prage.⁴⁷ *Privilegij pomilovanja bratovština Gospe od snijega, Gospe od naviještanja i sv. Andrije u Zadru u XVII stoljeću* tema je rada V. Cvitanovića u kojem se pojašnjava zakonsko pravo bratovština da u određene dane traže od vlasti pomilovanje za neke osuđenike.⁴⁸ Bratovštinom flagelanata sv. Silvestra bave se dva rada. A. Strgačić nastoji utvrditi *Kada je zadarska bratovština flagelanata prošla iz crkve sv. Silvestra u crkvu sv. Tome Apostola*,⁴⁹ a I. Petricioli objavljuje dvije matrikule iste bratovštine iz 1428. i 1453. godine.⁵⁰ *Matrikula bratovštine sv. Jakova iz Galicije u Zadru* iz 15. stoljeća predmet je analize M. Novak-Sambrailo,⁵¹ dok je djelovanje bratovštine zadarskih postolara tema rada N. Klaić.⁵²

38 Parte III: *L'esercizio delle arte e mestieri*, Zara, 1942, str. 113–126.

39 *Zbornik Zadar*, Zadar, 1964, str. 27–29.

40 *Zagreb 1977*, str. 59, 61, 64, 223–225.

41 *AŠpD*, god. X, vol XX, 1935, str. 307–312.

42 *Zbornik radova o Federiku Grisogonu*, Zadar, 1975, str. 9–25.

43 *Split 1959*, str. 95, 127.

44 *Radovi Instituta JAZU u Zadru*, sv. XIX, 1972, str. 167–186.

45 *Zbornik Zadar*, 1964, str. 457–470.

46 *Forma maticule marinariorum et piscatorum Jadre*, Dubrovnik, 1882.

47 *La mariegola della confraternita di San Marco in Zara*, Rivista Dalmatica, anno VIII, fasc. I, 1925, Zara, str. 45–50.

48 *Starine JAZU*, knj. 45, Zagreb, 1955, str. 173–256.

49 *Vjesnik Staleškog društva katoličkih svećenika NRH*, god. IV, 1957, br. 1–4, str. 51–74.

50 *Dvije matrikule bratovštine sv. Silvestra u Zadru*, Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru (dalje: RFF-Zd), sv. XVI, Zadar, 1976–77, str. 145–156.

51 *Radovi Arhiva JAZU*, sv. I, Zagreb 1972, str. 5–31.

52 *Fratalea artis calegariorum de Jadra*. Spomenica Josipa Matasovića 1892–1972, Zagreb, 1972, str. 135–149.

Premda raspoložemo malim brojem radova koji se bave bratovštinama dalmatinskih sela, za područje zadarske obale i otoka poznajemo više priloga o tamošnjim vjerskim bratovštinama. O povijesti Bratovštine Bl. Dj. Marije od Milosrđa u Sukošanu kod Zadra i njezinu pravilniku iz 1727. piše A. Cronila,⁵³ dok je *Glagoljska matrikula sv. Mihovila u Vrsima kod Nina* iz 1790. predmet analiza V. Cvitanovića.⁵⁴ Izvjesne podatke o bratovština na zadarskim otocima pružaju radovi E. Peričića *Presjek kroz povijest otoka Pašmana*⁵⁵ i V. Cvitanovića *Otoci Iž i Premuda*.⁵⁶

Prilozi o bratovštinama grada Šibenika i njegova kotara nisu toliko brojni kao za zadarsko područje. Uvod u poznavanje šibenskih bratovština predstavlja rad G. Novaka *Šibenik u razdoblju mletačke vladavine (1412–1797)* u kojem se u poglavljima o unutrašnjem životu komune ukratko navodi većina bratovština te prikazuje njihovo djelovanje i odnos spram mletačke uprave.⁵⁷ Razvoj šibenskih bratovština od prvih spomena u 13. stoljeću do kraja mletačke uprave predstavlja U. Inchiostri, ističući pozitivan učinak mletačke politike na organiziranje pučkih bratovština.⁵⁸ K. Stošić i njegova djela s tematikom iz crkvene povijesti Šibenika i njegova djela s tematikom iz crkvene povijesti Šibenika i njegova kotara obiluju podacima o bratovštinama. U djelu *Sela šibenskog kotara* autor u prikazu povijesti pojedinih naselja redovito donosi i popis bratovština koje su u njima djelovale i prepričava izvorne podatke u kojima se ocrtavaju različiti vidovi njihova svakodnevlja kroz povijest.⁵⁹ U pojedinačnim priložima *Crkvica i bratovština sv. Duha u Šibeniku*⁶⁰ i *Sv. Križ u Šibeniku u Docu*⁶¹ isti autor opisuje djelovanje navedenih bratovština u sklopu crkava od 14. do 18. stoljeća.

Raspoložemo sa svega dva pojedinačna rada o bratovštinama Trogira. U prilogu *Braščina sv. Duha u Trogiru* A. Belas prikazuje njezino djelovanje kroz 14–15. stoljeće, ističući da je ona bila jedna od rijetkih bratovština u Trogiru koju mletačka upravo nije zabranila i koja je pred plemićkim vijećem mogla zastupati interese pučana.⁶² U radu *Dva pravilnika trogirskih bratovština* C. Fisković donosi matrikule bratovština Gospe od kraj Mora iz 1630. i Svih svetih iz 1790. godine.⁶³

Povijest kaštelanskih naselja obrađena je u monografijama I. Babića i V. Omašića. Za razliku od Babićeva djela, gdje je djelovanje bratovština u selima između Splita i Trogira tek neznatno spomenuto,⁶⁴ V. Omašić iscrpnije govori o glavnoj seoskoj (velika skula) i ostalim manjim bratovštinama, njihoj unutrašnjoj organizaciji, članovima, zemljišnim posjedima i matrikulama.⁶⁵

53 *Libar skule B. D. Marije od Milosrđa u Sukošanu kraj Zadra (1727)*, Prilozi za književnost, jezik, istoriju i folklor, knj. XVI, sv. II, Beograd, 1936, str. 29–38.

54 *Radovi Instituta JAZU u Zadru*, sv. XIX, 1972, str. 187–243.

55 *Pašmanski zbornik*, Zadar, 1987, str. 124–127.

56 *Radovi Instituta JAZU u Zadru*, sv. I, 1954, str. 102.

57 *Šibenik*, Spomen-zbornik o 900. obljetnici, Pos. izd. Muzeja grada Šibenika, sv. I, str. 186–187.

58 *Corporazioni laiche e religiosi a Sebenico e una marlegola inedita del secolo XV*, ASpD, god. III, vol. IV, fasc. 22, Roma, 1927, str. 159–179.

59 *Šibenik 1941*.

60 *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku* (dalje: VAHD), sv. L, god. 1932, str. 400–414.

61 *Šibenik 1933*.

62 *Jadranski dnevnik*, god. V, 1938, br. 171, str. 10, br. 177, str. 11, br. 178, str. 11

63 *Čakavska rič*, god. I, 1971, str. 99–122.

64 *Prostor između Trogira i Splita*, Trogir, 1984, str. 173.

65 *Povijest Kaštela*, Split, 1986, str. 139–141, 269–270, 365–367.

Bratovština Splita također su predmet monografija i više pojedinačni radova. U sintezi *Povijest Splita* G. Novak prikazuje djelovanje splitskih nabožnih i korporacijskih društava od najstarijih spomena u izvorima do dolaska francuske uprave i prestanka rada većine bratovština na početku 19. stoljeća. Navodeći društveni sastav stanovništva, unutrašnju organizaciju i hijerarhiju dužnosti, autor ističe njihov socijalni karakter i značaj kao neplemičkih organizacija splitskih građana i pučana.⁶⁶ Smještaj, veličinu i agrarno-proizvodne odnose na posjedima crkvenih i samostanskih ustanova, kao i bratovština na posjedima crkvenih i samostanskih ustanova, kao bratovština na području splitskog polja, opisuje J. Jelaska u djelu *Splitsko polje za turskih vremena*.⁶⁷ Podatke o osunutku Bratovštine sv. Nikole u Splitu donosi G. Novak,⁶⁸ a C. Fisković objavljuje i analizira pravilnike Bratovštine Gospe na Spinatu iz 1691. i sv. Mihovila iz 1762. godine.⁶⁹ A. Belas i Lj. Karaman prikazali su povijest i kulturno-umjetničku baštinu crkve Bratovštine sv. Križa u Velom Varošu u Splitu,⁷⁰ dok je N. Bezić-Božanić objavila dva popisa članova bratovština sv. Lazara i sv. Mande od ubogih uz crkvicu sv. Mande u Velom Varošu.⁷¹

Bratovštine srednjodalmatinskog otočja nejednako su zastupljene u historiografiji. Tako je sinteza D. Vrsalovića *Povijest otoka Brača* jedini značajan izvor za proučavanje bratovština bračkih naselja. Autor posebno ističe njihovo duhovno značenje, ulogu u okupljanju stanovništva prilikom različitih svetkovina te analizira unutrašnje ustrojstvo bratovština na osnovi njihovih pravilnika.⁷² Sinteza *Hvat kroz stoljeća* G. Novaka sadrži kratak pregled djelovanja bratovština u Hvaru i ostalim mjestima otoka, pri čemu autor posebno ukazuje na bratovštine kao mjesta okupljanja pučana izvan njihove slžbene pučke kongregacije.⁷³ Isti je autor tvorac i priloga *Prilike na otoku Visu od XVI do XVIII stoljeća*.⁷⁴ Navodeći sve poznate bratovštine Visa u razdoblju njeove novovjekovne povijesti, autor smatra da su one bile »jedina prilika za duhovni i društveni razvoj viškiog stanovništva«.

Nasuprot Braču, Hvaru i Visu, bratovštine otoka Korčule znatno su temeljitije obadene. U sintezama V. Foretića⁷⁵ i M. Gjivoja⁷⁶ ukratko je prikazano djelovanje nabožnih i korporacijskih udruženja otoka kroz povijest, ali bez iscrpnijih podataka o njihovoj religioznoj, kulturnoj i društvenoj ulozi u životu pučkog stanovništva Korčule. *Srebrni oltari i ophodni križevi korčulanski crkava*, napose njihovih bratovština, tema su kulturno-umjetničke studije A. Fazinić,⁷⁷ dok je *Povijest bra-*

66 Sv. I, Zagreb, 1957, str. 392–395; sv. II, Zagreb, 1981, str. 372–376. Usporedi i radove istog autora: *Split u Marulićevo dooba*, Zbornik Marka Marulića, Zagreb 1950, str. 109–115, i *Nobiles, popules i cives – komuna i universitas u Splitu 1525–1797.*, Post. ot. iz Rad JAZU, knj. 286, Zagreb, 1952, str. 5–40.

67 *Split* 1985, str. 52–55.

68 *Kada je osnovana bratovština sv. Nikole u Splitu*, SHP N. S., sv. I, 1927, str. 87–90.

69 *Dva pravilnika splitskih bratovština na hrvatskom jeziku*, Čakavska rič, god. II, 1971, str. 117–150.

70 *Bratovština i crkva sv. Križa u Velom Varošu u Splitu 1439–1939*, Split, 1939.

71 *Dvije opute bratovština u splitskom Velom Varošu*, Kulturna baština, br. 15, 1984, 120–135.

72 *Brački zbornik*, god. VI, 1968, str. 126–128, 277–282.

73 *Zagreb 1960*, str. 124–125.

74 *Anali Historijskog instituta JAZU u Dubrovniku* (dalje: Anali HI JAZU), sv. II, 1953, str. 160–165.

75 *Otok Korčula u srednjem vijeku do godine 1420*, Djela JAZU, knj. 36, 1940, str. 340–341.

76 *Otok Korčula*, Zagreb, 1969, str. 67–88.

77 *Peristil*, br. 20, 1977, str. 23–31.

tovštine sv. Roka predmet monografije I. Matijace. U ovom djelu, koje predstavlja najbolju monografsku obradu neke od dalmatinskih bratovština, autor je na osnovi izvorne građe prikazao unutrašnju organizaciju, imovinsko stanje, karitativni rad, crkveno obilježje i kulturnu ulogu Bratovštine sv. Roka kroz njezino višestoljetno djelovanje.⁷⁸

Podruje Dubrovačke Republike obilovalo je u razdoblju od 13. do 18. stoljeća brojnim bratovštinama nabožnog i obrtničkog karaktera. Radovi koji se bave različitim aspektima njihova djelovanja nisu tako brojni kao za zadarsko područje, ali je i unatoč tome moguće steći uvid u različite oblike njihova prisustva kroz povijest Dubrovnika. Kratke, ali sadržajne natuknice o dubrovačkim bratovštinama nalazimo u enciklopedijskom tekstu B. Stullija.⁷⁹ Temeljito proučavanje dubrovačkih bratovština odlikuju radovi K. Vojnovića *Bratovštine i obrtne korporacije u Republici Dubrovačkoj od XIII do konca XVIII vijeka*. Donoseći u prilogu statute bratovština koje obrađuje, autor u uvodnim poglavljima prikazuje povijest njihova djelovanja, napose s obzirom na odnos prema gradskoj vlasti i crkvenim ustanovama.⁸⁰ Bratovštine grada Dubrovnika, ali i okolnih naselja, prikazane su u radovima V. Foretića⁸¹ i A. Marinovića,⁸² u kojima se, prilično sažeto i samo uz osnovne natuknice, kronološki predstavlja njihovo djelovanje od prvih spomena do kraja 18. stoljeća. Obrtne korporacije dubrovačkih majstora predmetom su istraživanja trojice historičara. U sklopu prikazivanja djelovanja dubrovačkih zlatara od 13. do 17. stoljeća, C. Fisković navodi i ustrojstvo i ad njihove bratovštine,⁸³ dok se D. Roller⁸⁴ i J. Lučić⁸⁵ u monografijama o dubrovačkim obrtima ukratko bave udruženjima pojedinih obrtničkih profesija. D. Roller pritom samo kronološki i s osnovnim faktografskim podacima prikazuje njihov rad, dok J. Lučić osim nabranjanja ukazuje i na proces specijalizacije i cijepanja zbog povećanja obrtnika te napose na socijalno značenje njihove organizacije.

Bratovštine naselja nekih dubrovačkih otoka i zaleđa predmet su istraživanja nekoliko radova. Tako je još 1937. t. MacanBoan napisao rad *Bratstva po dubrovačkim selima*, u kojim ase, doduše, ne navode imena bratovština po pojedinim selima, ali se vrlo iscrpno prikazuje njihova unutrašnja organizacija, dužnosti, sjednica (kapituli), svečanosti i običaji.⁸⁶ *Pravilnik bratovštine, dokumenti o gradnji i ostaci brodogradilišta na Gružu* tema je analize C. Fiskovića,⁸⁷ dok je *Pravilnik bratovštine sv. Stjepana u Janjini* iz 1635. godine predstavio N. Bjelovučević.⁸⁸ Prilogom *Iz prošlosti poluotoka Pelješca bratovština sv. Julijana i Martina u Žuljini* iz XVI stoljeća A. Marinović je ukazao na značenje njihova statuta iz 1566. za poznavanje crkvenih prilika tzv. Pelješke Crne Gore u 16. stoljeću.⁸⁹

78 *Korčula* 1975.

79 *Enciklopedija Jugoslavije*, sv. III, ²1984, str. 615, 631–632.

80 *Monumenta historico juridica Slavorum meridionalium* (dalje MHJSM), JAZU, sv. VII/1–2, Zagreb, 1899–1990.

81 *Dubrovačke bratovštine*, Časopis za hrvatsku povijest, god. I, 1943, br. 1–2, str. 16–33.

82 *Prilog poznavanju dubrovačkih bratovština*, Anali HI JAZU, sv. I, 1954, str. 233–245.

83 *Dubrovački zlatari od XIII–XVIII stoljeća*, Zagreb, 1949, str. 154–156.

84 *Dubrovački zanati*, Građa za gospodarsku povijest Hrvatske, knj. II, Zagreb, 1951, str. 50–53, 64–66, 69–77, 81–82, 85, 103, 115–116, 143–147, 150–152, 157–158, 164–167, 170.

85 *Obrti i usluge u Dubrovniku*, Zagreb, 1979, str. 219–221.

86 *Danica*, 1937, str. 84–89.

87 *Beritićev zbornik*, Dubrovnik, 1960, str. 117–168.

88 *Starine JAZU*, knj. 30, 1902, str. 244–258.

89 *Berićev zbornik*, Dubrovnik, 1960, str. 149–182.

Djela V. Lisičara posvećena su povijesti dubrovačkih otoka. Prikazujući povijest otoka Lopuda autor se ukratko osvrće samo na djelovanje Bratovštine Gospe od Šunja. Nasuprot tome, prilozi o bratovštinama na otoku Koločepu donose znatno više podataka o njihovu karitativnom radu, odnosu s dubrovačkim vlastima i crkvenim običajima.⁹⁰ Povijest otoka Šipana iscrpno je prikazana u djelu J. Lučića, ali se podaci o tamošnjoj bratovštini odnose samo na usputne napomene vezane za 1252. godinu.⁹¹

Zaključujući naposljetku pregled izvora i literature o djelovanju bratovština u dalmatinskim gradovima od njihovih prvih spomena do kraja 17. stoljeća, možemo još jednom uočiti da je njihova obrađenost, ovisno o pojedinim gradovima i egijama, vrlo neujednačena. Tako su bratovštine srednje Dalmacije i južnodalmatinskog otočja (izuzev Korčule) osale gotovo netaknute, dok su, nasuprot tome, bratovštine Zadra, Splita i Dubrovnika prilično iscrpno i svestrano predstavljenе. No i unutar tih samih gradova postoje znatna odstupanja. Historičare zadarskih bratovština prvenstveno su zanimalе bratovštine koje su se nekim osobitostima izdvajale od osalih (flagelanti sv. Silvestra, bratovštine koje su imale pravo na pomilovanje zatvoenika, zajednica građana i pučana i sl.), dok su od splitskih nabožnih društava posebnu pažnju istraživača privlačile bratovštine težačkog Velog Varoša. Osim toga, historičare su posebno privlačile bratovštine čije su se matrikule sačuvalе, što je urodilo pozitivnim nastojanjima da se velik dio bratimskih pravilnika i objavi. Vrijedi konačno spomenuti da je prisutna znatna zapostavljenost bratovština dalmatinskih sela (izuzev ponekih u zadarskom i dubrovačko području), koje se rijetko obrađuju kao zasebna tema pojedinačnih radova, već samo usputno nabijaju prilikom prikazivanja crkvenih prilika u određenom području. Povijest bratovština neizostavan je segment crkvena, društvena i kulturne povijesti dalmatinskih obalno-otočkih gradova tijekom dugog trajanja njihova povijesnog razvitka. Obrada njihova djelovanja, objavljivanje pravilnika, popisa bratima i drugih izvora vezanih uz njihov rad, uz potrebu o monografiji koja bi sintetizirala povijest bratovština u Dalmaciji, stoga je i dalje jedan od važnih zadataka historiografije u Hrvatskoj.⁹²

RÉSUMÉ

Les associations de piété et de charité chrétienne regroupant les membres d'une même corporation et d'un même métier apparurent en Dalmatie et sur le littoral croate dès le 12e siècle (Zadar, Šibenik, Split et dans d'autres villes croates).

L'auteur du présent travail a réussi de rassembler les principales sources et ouvrages historiographiques concernant les divers aspects de l'histoire religieuse et sociale des confréries dalmates. Le chercheur y trouvera des données intéressantes sur l'histoire culturelle, économique et sociale de la nation croate du Moyen âge à la fin du 18e siècle.

⁹⁰ *Lopud*, Dubrovnik, 1931, str. 45–46; ISTI, *Koločep*, Dubrovnik, 1932, str. 117–128.

⁹¹ *Prošlost elafitskog otoka Šipana*, u: *Iz prošlosti dubrovačkog kaja u doba Republike*, Dubrovnik, 1990, str. 45.

⁹² Značajan prilog proučavanju bratovština u Hrvatskoj predstavlja sinteza F. Šanjeka *Crkva i kršćanstvo u Hrvata* (Zagreb [KS] 1991). Autor ukratko ukazuje na značaj bratovština u srednjovjekovnom društvu, prikazuje proces nastanka bratovština koje su najčešće imale dvostruko, *religiozno-socijalno obilježje*, te ističe njihovu ulogu u organiziranju karitativne djelatnosti i njegovanju duhovne književnosti na narodnom jeziku.